

*inextricably linked with the Ukrainian people's thinking archetypes, formed over thousands of years of history and presents national awareness of the need to fight for the preservation of spiritual, historical and territorial integrity. Through his own vision of social upheavals, the author reveals a Ukrainian national tragedy. The space in the national linguistic world is associated with never ending Ukrainian land, freedom of the spirit of the Ukrainian people, national memory and is presented by such components as people's perception of the Ukrainian space, historical space of the Cossack liberation struggle in the XVII century, historical space of the phenomenon of haidamaky in the 18th century. The folklore perception of the Ukrainian space system is represented in the poem by concepts of Ukraine as a foreign land, where Ukraine embodies a wide world, a person's house, a parents' house, a threshold, an oven, fence, sleepy land, endless steppes that stretch to the blue sea, a field, trees, gorges, green oak, a rapid river the Dnipro, the sky, the moon, the stars, the sun, while a foreign land is associated with a stranger's field, dumb walls, snows. The liberation struggle in the XVII century is delineated by reference to the construction of the Zaporoz'ka Sich and the space of battles in Turkey, near Zhovty Vody and Korsun. The loss of historical memory, offended religious and national rights of the Ukrainians led to social upheaval that spread all over Ukraine in the 18th century, including Chyhyryn, Uman, Charkasy, Kyiv, Smilyanschyna and other regions.*

**Keywords:** anthropological linguistics, linguistics, concept, national linguistic worldview.

**УДК 821.161.2 Шевченко Т.**

**Л. Грицик**, д-р філол. наук, проф.  
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка  
grytskyk@ukr.net

## **ЗУСТРІЧ А. ЦЕРЕТЕЛІ З Т. ШЕВЧЕНКОМ: КОМУНІКАТИВНЕ ТІЛО "КАВКАЗУ"**

*Творчість Тараса Шевченка займає поважне місце в історії українсько-грузинських літературних взаємин XIX–XXI ст. Зустріч А. Церетелі й Т. Шевченка в Петербурзі та пізніші спогади грузинських шістдесятників (тергдалеулі) покладені в основу ґрунтовних історико-літературних, компаративних вислідів як грузинських, так і українських учених (І. Луценко, Д. Косарик, В. Шубравський, А. Асатіані, О. Баканідзе, О. Барамідзе, Б. Жгенті, О. Мушкудіані, С. Хуцшвілі, Л. Хатіашвілі).*

*Захоплення А. Церетелі Т. Шевченком найчастіше пояснюють типологією грузинського та українського романтизму, подібністю тем, образів. Проте й досі залишається низка нез'ясованих моментів зустрічі: чому саме А. Церетелі зустрічався з Т. Шевченком, адже серед членів тогочасного грузинського земляцтва були й І. Чавчавадзе, Н. Ніколадзе, інші спів-*

*вітчизники А. Церетелі. Викликає інтерес і характер питань, з якими звертався Т. Шевченко до майбутнього відомого поета.*

*Викладені міркування спонукатимуть до подальших розмислів над темою Кавказу в українській та інших літературах.*

**Ключові слова:** романтизм, тергдалеулі, петербурзьке земляцтво, тема Кавказу, антиімперські мотиви.

Як відомо, А. Церетелі вирушив до Росії наприкінці квітня 1859 р. І хоч сам він писатиме, що в той час "не мав жодного життєвого досвіду, не знав життя і був відданий самим лише мріям", створене ним ще до поїздки дає підстави говорити про інше. У низці творів, написаних цим юнаком, жило те, що чітко визначало його позицію, життєве кредо. Зробити Батьківщину щасливою – так стисло визначив головне завдання своєї програми А. Церетелі. Знищити "могутні скелі" царизму, дати можливість вільному розвиткові духу, – це включало насамперед соціальне й національне відродження краю, кардинальне оновлення літератури, що позначилося на самій тематиці творів, загальній спрямованості ранніх поезій. Політичні настрої А. Церетелі ще до від'їзду в Петербург були яскраво виражені в промовистій "Ладді", яку друком поет побачив на сторінках "Ціскарі", вже перебуваючи в Петербурзі. Пройде небагато часу й А. Церетелі у "сповненій гніву" "Сопілці" ("Саламурі") [22] чітко окреслить завдання, які стояли перед грузинськими шістдесятниками, говоритиме про нестримне бажання звільнити "змучену країну". "Стогін Грузії", що долинає і до Північної столиці, крає серце, кличе до дії. З любові до Вітчизни, напише згодом, "вся душа полум'яніє".

Уже в одному з перших листів до матері з Петербурга Церетелі писав: "Я бачу, наростає такий час, коли людині не потрібні будуть спадкові багатства й усе інше, чини теж не дадуть щастя... Людині, виявляється, потрібно тільки одне: знання, тільки знання, справжні знання" [23].

Це лише окремі штрихи до того, аби повніше уявити, на що спрямовував свою енергію, молодечий запал А. Церетелі в Петербурзі, що й чому могло привернути увагу до М. Костомарова, на квартирі якого й відбулася зустріч із Т. Шевченком. Відомо,

якою пам'ятною стала вона для майбутнього грузинського письменника: майже через п'ять десятиріч він із гордістю говорив, що вперше зрозумів зі слів Шевченка, "як треба любити батьківщину й свій народ..." [24]

Її не обійшли як українські (І. Луценко, Д. Косарик, В. Шубравський), так і грузинські (Л. Асатіані, О. Баканідзе, О. Барамідзе, Б. Жгенті, О. Мушкудіані, С. Хуцішвілі, Л. Хатіашвілі) дослідники, підтверджуючи давню дружбу наших народів, тим більше представлену такими яскравими постатями в історії національних літератур. Але в жодній із праць навіть не ставилося питання про те, що привело А. Церетелі до М. Костомарова, що могло зблизити студента факультету східних мов Петербурзького університету і професора російської словесності того ж навчального закладу.

І якщо цю "білу пляму" в історії україно-грузинських взаємин наші колеги-грузини могли б пояснити недостатньо вивченою та опрацьованою спадщиною М. Костомарова, відсутністю відповідного фактичного матеріалу, то ми – замовчуванням деяких із його творів, недоступністю для широкого опрацювання його архіву та архівів близьких до нього людей, спогади яких проливають світло на життя і діяльність ученого в різні періоди.

Відомо, що до Петербурзького університету М. Костомарова запросили 1859 р. (1855 він був звільнений із заслання). Лекції його (він читав їх до 1861 р.) мали великий успіх, їх відвідували не лише студенти, а й "вільні слухачі".

Відомо також, що в жовтні 1861 р. "вільний слухач" університету А. Церетелі був проекзаменований Костомаровим по курсу "Історія Росії" з оцінкою "добре". Але головне, очевидно, полягало в іншому. Популярність Костомарова-вченого, історика, етнографа, фольклориста, письменника, людини широких поглядів, у якій поєднувалися "рідкісні якості", а що найважливіше – ідеї, які він розвивав і в лекціях, так чи інакше перегукувалися з усім тим, чим жило в Петербурзі тодішнє грузинське земляцтво, до якого, крім А. Церетелі, входили І. Чавчавадзе, Н. Ніколадзе, К. Лордкіпанідзе, Д. Гогоберідзе та ін. Нарешті, про М. Костомарова члени грузинського земляцтва могли знати через діяльність петербурзької української громади й тамтеш-

ньою білоруської інтелігенції. Ім'я М. Костомарова могло бути відоме грузинам і з публікацій "Современника", за яким члени земляцтва уважно стежили. Доля колишнього члена Кирило-Мефодіївського братства, заслання, відомого етнографа, знавця минулого свого народу не могла не викликати певного інтересу до його особи, надто ж у творчій частини грузинського земляцтва. Зокрема й завдяки професору Д. Чубінашвілі, колезі М. Костомарова не лише по університету, а й по роботі в Імператорській археологічній комісії. Тому самому Д. Чубінашвілі, який передав бібліотеку цариці Саломе грузинському петербурзькому земляцтву. (Там були, зокрема, книги Ш. Руставелі, Вахушті, Вахтанга VI, С. Орбеліані, Д. Гурамішвілі.) Серед студентів, що своїми підписами засвідчили акт передачі, стояло й прізвище А. Церетелі.

Нарешті, посилений інтерес до особи М. Костомарова, зокрема у членів грузинського земляцтва, не могли не викликати й деякі положення його лекцій. Згадуючи на сторінках "Автобіографії" про те, як складався курс лекцій, М. Костомаров писав, що вважав за необхідне передусім подати своє розуміння федерації [12]. Сама ідея федерації, як видно з виступів, сприймалася по-різному. Не в усьому вона співвідносилася і з ідейними пошуками грузинського земляцтва (про це свідчать тогочасні твори І. Чавчавадзе, Н. Ніколадзе, А. Церетелі), що, однак, не могло применшити інтересу до викладів.

Уже 1859 р. М. Костомаров у стінах Петербурзького університету говорив, що "свободные человеческие общества, ради взаимных выгод, а более всего ради собственной защиты стремились к союзности (федерации)" [12, 263]. А. Церетелі ще до від'їзду в Петербург вказував і на інші "вигоди" подібних людських спільнот, зокрема, його народу, зображеного в образі символічної ладді. Однак сам погляд М. Костомарова на російську державу як сукупність ("государство складывалось из частей" самобутніх і незалежних народів – [12, 264]) мав підтримку.

Головне спрямування матеріалу було зрозумілим без пояснень. "Много открылось политических мыслителей, – запише він згодом на сторінках "Автобіографії", – хотевших во что бы то ни стало, чтобы на Руси существовала только одна русская

народность, и не терпевших, если им указывали не на одну, а несколько" [12, 273]. Для М. Костомарова важливо було "наметить дорогу другим", звернути увагу на "черты местной истории русских земель и княжеств и на отличительную жизнь инородцев, вошедших в состав русской державы" [12, 265]. Це завдання переслідувала і праця М. Костомарова "Литовское племя и отношение его к русской истории", надрукована 1860 р. Пояснювати її лише широтою діапазону етнографічно-фольклорних поглядів та інтересів М. Костомарова [18], так само, як і поглядами на так звану варязьку теорію [14], навряд чи правильно. Це підтверджує й заголовок статті. Спершу вона називалася "Русские инородцы. Литовское племя и отношение его к русской истории". (У третьому томі "Исторических монографий" була вміщена вже праця "Литовская народная поэзия"). Політичне спрямування її в першому варіанті було очевидне.

Знаменно, що інтересом до культурно-літературного життя "русских инородцев" позначені й інші праці М. Костомарова цього періоду: уже в 60-ті рр. він пропонує читачам "Вестника Европы" статті молодих дослідників літератури кримських татар.

Очевидно, уже в перші відвідини Криму, по завершенні роботи над "Савою Чалим" (він приїжджатиме туди і в 1870 рр.), знайомство з місцями, пов'язаними з караїмами, рукописами, збереженими місцевими жителями [12, 392], позначилися не лише на оригінальних творах М. Костомарова ("До Марії Потоцької", "Аклає-Чесме", "Пантікапея"). Вони свідчать про бажання познайомитися ближче з культурою й цього народу, що було одним із завдань, які органічно входили в його програму вивчень "розвою і мешкання" народів. Не була для нього terra incognita і Грузія. Картвелологія займала належне місце у стінах Харківського університету, студентом якого був свого часу М. Костомаров. Як відомо, вчений комітет університету вже з початку ХІХ ст. здійснював керівництво мережею Кавказьких і Тифліських училищ. У середовищі харківських викладачів і студентів було чимало справжніх знавців культури грузинського народу, особливо вирізнявся І. Срезневський. Тут, у Харкові, М. Костомаров почав свого часу формувати гурток людей, об'єднаних інтересом до української літератури. Серед них і Щоголів,

і Корсун... Не виключено, що й особа О. Корсуна, доля якого була пов'язана із Грузією, викликала також певний інтерес М. Костомарова до Тифлісу. Незрозуміло поки, що саме привело О. Корсуна в Грузію, але місцем написання низки вміщених у періодиці віршів було названо Тифліс (наприклад, вірш "До Ієремії Галки", Харків, 1840, з приміткою О. Корсуна: "Тоже отослано 7 октября 1845. Тифліс"; передмова до "Панове Ридокоханці" закінчується віршем-посланням, до якого О. Корсун теж додає: "у Тифлісі. 1846 р., вересня, 15") [11].

До Грузії М. Костомаров не раз повертається думками і у зв'язку з долею О. Навроцького: після розгрому Кирило-Мефодіївського братства він був засланий до Пермі, а по тому переїхав на Кавказ. Дослідник і пропагандист "Витязя..." М. Гулак з'явиться в Грузії трохи пізніше, так само, як і переклади О. Навроцького із Ш. Руставелі та пісень народів Дагестану.

Очевидно, спілкуючись із "руськими инородцами"-студентами, М. Костомаров також певною мірою вдовольняв свої наукові інтереси. Не виключено, що й пов'язані з життям українських поселенців (у Грузії другої половини ХІХ ст. кількість їх наближалася до дев'яти тисяч [8]). Одним із таких цікавих співбесідників міг бути для М. Костомарова й А. Церетелі, представник народу, духовно близького й зрозуміло його рідному.

Зустріч А. Церетелі із Т. Шевченком на квартирі М. Костомарова ось уже більше віку привертає особливу увагу дослідників. Зумовлена вона кількома причинами. Перша, пов'язана із зустріччю А. Церетелі й Т. Шевченка, полягала у намаганнях зрозуміти / пояснити, що привело до неї, наскільки не випадковою вона була. Одну зі своїх публікацій у "Слові й часі" я так і озглавила: "Зустріч А. Церетелі з М. Костомаровим: випадковість чи закономірність" [7]. Але і тоді, й тепер не спадає інтерес до іншого: самого факту зустрічі А. Церетелі з Т. Шевченком у М. Костомарова 1859 р. та змісту тих питань, з якими звертався до юного А. Церетелі поет. Перечитуючи спогади, відомий грузинський літературознавець Л. Асатіані припускав, що в тогочасних умовах А. Церетелі "не міг переказати до подробиць усю розмову, він міг писати про це лише натяками. Нам тепер (підкреслено нами. – Л. Г.) зрозуміло, про що міг говорити Шевченко

так довго з молодим грузинським поетом, палким патріотом, який разом з Іллею Чавчавадзе щойно починав набувати широкої популярності серед грузинського народу" [1]. Отже, на поверхні – питання-відповіді, які стосувалися християнства у Грузії, усних пам'яток, наявності численних манускриптів, гуджаратів, історичних записів аж до XII ст. – золотого періоду грузинської держави. Це та низка питань і відповідей, до яких у розмові були залучені в основному А. Церетелі й М. Костомаров. На глибинному рівні, коли мова заходила про писемну літературу, "славнозвісних прозаїків", М. Хонелі, Шавтелі, Чахрухадзе, Ш. Руставелі, характер розмови, як свідчать спогади, змінювався, Шевченко активно включався в розмову. Він подивований, що література золотого віку залишалася мало відома іншим. Коли ж розмова поверталася в русло політичне, Т. Шевченко оживав: тепер його більше цікавив не коментар М. Костомарова, а голос самого А. Церетелі. Це голос "теперішнього" покоління землі, з життям якої, як видно із творчої біографії поета, він був добре обізнаний. І тому так співчутливо сприймав мовлене А. Церетелі на запитання: "минуло півстоліття з того часу, як ви заспокоїлись в руках Росії. І чому ж ви, теперішні грузини, відмовчуєтеся? Чи минуле вже не цікавить вас?" І далі: "А-а... Розумію. Розумію" [25, 152]. Так само зацікавлено розпитував Т. Шевченко про релігійні аспекти життя Грузії, перекази. Відповіді "дуже дивували його, – згадував А. Церетелі. – І він підсів ближче, став балакучішим і почав розпитувати мене про багато дечого" [25, 153]. Розпитувати було про що. Він добре знав Кавказ. Написана ще 1845 р. лірична поема "Кавказ" переконувала в цьому. Знав не екзотичні краєвиди, що вражали подорожніх, місіонерів. Як показує Н. Орловська, грузинська тематика поширювалася в європейських літературах уже в XVI–XIX ст.: Бальзак, Г. Севідж, Р. Портер, Б. Хендерсон, кавказькі спогади професора Дерптського університету М. Енгельгардта і Паррота [17]. (Промовистим тут є видання М. Полиевктова "Европейские путешественники по Кавказу, 1800–1830 гг. Тбилиси, 1946).

На відміну, скажімо, від В. Барки, автора великої драматичної поеми "Кавказ" [4], Т. Шевченко ніколи не був на Кавказі. В. Барка ж якийсь час жив там, навчався. Як видно із твору, він

був добре обізнаний із культурою народів Кавказу. Робота над дисертацією про Данте викликала, очевидно, неабиякий інтерес і до грузинського Середньовіччя: "Витязь у тигровій шкурі" Руставелі присутній у його творі. Ю. Барабаш пише, що в листах до нього В. Барка не раз ізгадував про "захопливі студії поемних зразків Сходу – від "Магабгарати", "Шах-наме", – до Данте" [3]. Про це свідчать і 100 "Барківських фрагментів" двох частин поеми, уся поетична палітра твору. В. Барка знав і високо цінував Шевченків "Кавказ", "християнський дух" поета [5]. У Т. Шевченка і В. Барки є багато "суголосного" (Я. Поліщук) у "богосповідному" характері творчості, баченні світу людей і природи "просторі переживання його" (О. Маланій). Проте в індивідуальній картині світу є те, що надає вирішенню теми Кавказу специфічного, індивідуального характеру. Йдеться не лише про історичні періоди – російської імперії у Т. Шевченка й від революції до Другої світової війни – у В. Барки: і там, і там – "потреба висловити пережите і перемогти біль від трагічних подій" (М. Кульчицька). В. Барка закликає:

На порятунок всіх: здобуток духу! –  
Помножим правду, словом ведучу.

...

Тепер? Їх океан! В тюрмі імперській,  
ні небо далі, ні земля не стерпить [4, 30].

Але художня візія тоталітарної дійсності відмінна. "Кут зору" на Кавказ у Т. Шевченка інший.

Як видно з Шевченкової лектури [6], кавказький матеріал входив у його свідомість із читанням художньої літератури. Науковці посилаються на В. Скотта, Ш.-П. де Кока, Ен Редкліф, С. Ричардсона. Серед найголовніших моментів, які засвідчують інтерес Т. Шевченка до французької літератури, Д. Наливайко вважає характер рецепції відомих Шевченкові явищ, а також прояви впливів французької літератури на його творчість [15]. Можна припустити, що ця література також була одним із джерел його знань про Кавказ. Ідеться не лише про "голу" статистику кавказьких воєн, а про описане / пережите Шевченком враження від прочитаного, як-от із подорожніх нарисів О. Дюма тими краями [10]. Так, у розділі "Головорізи" (його використо-

вує й І. Дзюба) [9] О. Дюма пише: "За кожную відрубану голову горця (татарина. – Л. Г. Так називали кавказців) призначалась винагорода в 10 рублів". І далі: "Кожний, хто убив горця, мав право, крім голови та вух, обібрати його дочиста" [9, 90]. Або ще зі спогадів про командувача Кавказьким військом, який "за кожную голову ... платив червонця і череп відправляв до Академії Наук" [9, 297]. Не стану говорити про те, що насправді являв собою Кавказ XIX ст., населений різними етносами – горцями, багатою мусульманською та християнською культурою, рівнем освіти домашньої, медресе тощо, для цивілізованого світу. Тепер це переконливі фактами, явищами матеріали, які з'являються і в українській літературознавчій науці, працях А. Кримського, І. Дзюби, Ю. Івакіна, Л. Хінкулова та ін. Тоді ж, у XIX ст. Кавказ по-різному, найчастіше з імперських, загарбницьких позицій був описаний і оспіваний тими, хто прийшов узяти "і поле, і море", цивілізувати "дикі" етноси, які уже в XIV–XV ст. мали те, що давало підстави ученим говорити про ренесансні риси в літературі й культурі. Т. Шевченко, зорієнтований у російській літературі – від Г. Державіна, В. Жуковського, Ф. Тютчева, О. Хомякова, О. Грибоєдова – до М. Лермонтова, О. Пушкіна, Л. Толстого – добре усвідомлював, що відбувається на Кавказі: тема підкорення / завоювання Кавказу, імперського "цивілізування" була на слуху. Інтерес Шевченка до кавказької тематики засвідчує й О. Афанасьєв-Чужбинський, який 1845 р. повернувся з Кавказу: "Довго ми розмовляли про горців, його все цікавило, він розпитував про найменші подробиці тамтешнього побуту" [2]. Колонізаторська політика на Кавказі була особливо жорстокою і нелюдською. До всього, вражало те, що багато зла пояснювалося словом Божим, тим, що "дано народові від Бога" [26, 319]:

Просвітились та й ще хочем  
Других просвітити,  
Сонце правди показати  
Сліпим, бачиш, дітям!..

Ракурс бачення / сприйняття усього, що відбувалося на Кавказі, у Шевченка був свій, не схожий ні на те, як було це у європейських письменників, ні російських. Поетичний геній Т. Шевченка

своєрідно сприймав будь-які історичні дієства "у людському вимірі" [9, 319]. І те "огненне море сліз" народжувалося з нього: "Шевченко в "Кавказі" протистояв потужним державним генераторам пітьми, яка, – підсумовує І. Дзюба, – мала назавжди поховати правду про кавказькі злочини імперії" [9, 321]. Вона оживала знову й знову, пробиваючись до людських сердець:

За горами гори, хмарою повиті,  
Засіяні горем, кровію політі.  
Споконвіку Прометея  
Там орел карає,  
Що день божий добрі ребра  
Й серце розбиває.

Мотив антиімперський, антиросійський (він звучатиме і в Барчиному "Кавказі") набирає узагальнюючого характеру. Це, акцентують шевченкознавці, "не просто позиція щодо певних явищ Кавказької теми, – а гнів, мука і палахкотіння всього його єства... Він не "тему" розкриває, а себе, стан свого "Я" в ті хвилини високого гніву й болю" [9, 328]. У широку тему Кавказу увійшла й тема особиста. Поет утратив людину, близьку йому інтересами, друга. Відомо, що разом із художником М. Башликовим Яків де Бальмен проілюстрував рукопис збірки "Wirszy T. Szewczenko". Яків де Бальмен і сам писав (див., наприклад, публікацію Ю. Кузнецова в "Радянському літературознавстві" за 1963 р.). Він, як видно із записів, також критично сприймав свою місію на Кавказі... Загибель Я. де Бальмена повернула тему Кавказу у площину особистого, не звужуючи її. Це той випадок, коли загальнолюдське, масштабне переливається в особисте, загострюючи його. Цьому у творі сприяють і цикли монологів, з яких складається текст, а також те, що у них виступає, як зазначає В. Смілянська, "узагальнений носій свідомості – ... власне автор", "ми"... [19]. Пам'ятаємо, ліричну поему "Кавказ" Шевченко написав у листопаді 1845 р. в Переяславі. Задум з'явився в кінці серпня. У липні 1845 Я. де Бальмен загинув. Уже у вересні фрагменти твору Т. Шевченко зачитував О. Афанасьєву-Чужбинському [2, 219]. "Кавказ", – ділився думками І. Франко у "Темному царстві" (1881), – "се огниста інвек-

тива проти "темного царства" зі становища загальнолюдського, всеобіймаючого, широ людського почуття нашого поета" [20].

Не виключено, що зустріч А. Церетелі із Т. Шевченком на квартирі М. Костомарова оживила спогади як про Я. де Бальмена, так і про події на Кавказі загалом: у часи, коли відбувалася зустріч, з'явилося багато нового / іншого, але так само невтішного, як і в Україні.

Можна припустити, що ініціатором зустрічі був усе ж М. Костомаров, який знову зустрівся із Т. Шевченком влітку 1858 р. "Шевченко, —азначають дослідники, — бував на лекціях М. Костомарова, ... відвідував його вікторки" [21]. Очевидно, що своє ставлення до Т. Шевченка М. Костомаров передавав студентам, у тому числі й тим, що приїхали Кавказу. У щоденнику колишньої студентки Петербурзького університету Е. Штакеншнайдер за 1854–1856 рр. (М.; Л., 1933) знаходимо запис, що шанувальники Т. Шевченка створили (1860 р.) свою партію [13]. Ф. Прийма серед членів цієї партії називає К. Білозерського, братів Лазаревських, Ф. Хартахая, якого, до речі, перекладав М. Костомаров, а також Н. Ніколадзе, І. Чавчавадзе, А. Церетелі, М. Гербеля та Л. Блюмера – пізніших перекладачів "Кобзаря". Відомо, що "партійці" – студенти університету – зустрічалися із Т. Шевченком: Ф. Хартахая, познайомившись із поетом, одержав від нього "Кобзар" з інскриптом; із портретом Шевченка повертався з Петербурга І. Чавчавадзе (мотивами, інтонаціями, образами йому особливо близьким був український поет); тепло згадував про Т. Шевченка й Н. Ніколадзе. "Ця молодь, – писав він про кавказьких студентів у Петербурзі, – пам'ятала, що на відстані дороги завдовжки у місяць, за горами живе її народ, і що цьому народові дуже важко на рідній землі. Вона пам'ятала, що у неї дуже багато лютих ворогів..." [16]. Розмови з А. Церетелі оживили пережите, розворушили давні проблеми. Антиімперський, антиколоніальний дух, який проймав його "Кавказ", став наскрізним у розмові. Адекватне уявлення про все, що сказане у "Кавказі", поглиблювалося новими знаннями, емоціями, народженими розмовою з А. Церетелі – представником тих самих гордих горців, нетерпимих до найменших зазіхань на свободу. А. Церетелі почув від Т. Шевченка те, чого

прагнув Кавказ: "Сказати правду, – зізнавався поет на велелюдному зібранні в Баку з нагоди Шевченкового ювілею, – я вперше зрозумів з його слів, як треба любити батьківщину й свій народ" [25, 153].

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Асатіані Л. Акакій Церетелі. Передмова до вибраних творів / Л. Асатіані // А. Церетелі. Вибрані твори. – К : ДВХЛ. – 1953. – С. 11.
2. Афанасьев-Чужбинский А. Воспоминания о Тарасе Шевченко / А. Афанасьев-Чужбинский. – К., 1988. – С. 219.
3. Барабаш Ю. Украинское литературное зарубежье. Лица. Судьбы. Тексты / Ю. Барабаш. – М. : ИМЛИ РАН. – 2016. – С. 84, 94.
4. Барка В. Кавказ / В. Барка. – Дніпропетровськ : Пороги, 2006.
5. Барка В. Правда Кобзаря / В. Барка. – Нью-Йорк : Пролог, 1961. – С. 73.
6. Боронь О. Спадщина Кобзаря Дармограя. Джерела, типологія та інтертекст Шевченкових повістей / О. Боронь. – К. : Критика, 2017.
7. Грицик Л. Зустріч А. Церетелі з М. Костомаровим: випадковість чи закономірність? / Л. В. Грицик // Слово і час. – 1990. – № 6. – С. 40–44.
8. Джаошвили В. Ш. Расселение украинцев на территории Гр. ССР / В. Ш. Джаошвили // Из истории украинско-грузинских связей / В. Ш. Джаошвили. – Киев, 1971. – С. 189.
9. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість / І. Дзюба. – К. : Києво-Могилян. академія, 2008. – С. 297.
- Див. також: Айзеншток І. Невідомі та призабуті спогади про Т. Г. Шевченка / І. Айзеншток // Вітчизна. – 1961. – № 3.
10. Дюма А. Кавказ / А. Дюма. – Тбілісі, 1988.
11. ЗНТШ. – 1910. – Т. ХСІІІ. – Кн. 1. – С. 132–140 (публікація М. Возняка).
12. Костомаров Н. И. Автобиография Н. И. Костомарова / под ред. В. Котельникова. – Москва : Задруга, 1922. – С. 260 (Далі посилання в тексті).
13. Лебединська Т. Петербурзький університет / Т. Лебединська // Шевченківська енциклопедія : в 6 т. – К. : НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2015. – Т. 5. – С. 87.
14. Линниченко И. Н. И. Костомаров / И. Н. Линниченко // Отдельный оттиск из газ. "Одесские новости". – 1910. – № 7. – С. 5.
15. Наливайко Д. Французька література і Шевченко / Д. Наливайко // Шевченківська енциклопедія : в 6 т. – К. : НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – 2015. – Т. 6. – С. 564.
16. Николадзе Н. Избранные сочинения / Н. Николадзе. – Тбілісі, 1982. – С. 68.
17. Орловская Н. Очерки по вопросам литературных связей / Н. Орловская. – Тбілісі, 2013. – С. 18.
18. Попов П. М. М. Костомаров як фольклорист і етнограф / П. М. Попов. – К. : Наук. думка, 1968. – С. 68.
19. Смілянська В. Стиль поезії Шевченка (суб'єктна організація) / В. Л. Смілянська. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 28.

20. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 26. – С. 137.
21. Харчук Р. Костомаров Микола Іванович / Р. Харчук // Шевченківська енциклопедія : в 6 т. – К. : НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2013. – Т. 3. – С. 534.
22. Церетелі А. Вибрані твори / А. Церетелі ; пер. П. Усенка. – К. : ДВХЛ. – 1953. – С. 19.
23. Церетелі А. Вибрана проза / А. Церетелі ; пер. Р. Чілачави. – К. : Вид. Анетти Антоненко, 2016. – С. 320.
24. Церетелі А. Зустріч з Т. Г. Шевченком / А. Церетелі // Райдужними мостами / А. Церетелі. – К. : Дніпро, 1968. – С. 152.
25. Церетелі А. Зустріч з Т. Г. Шевченком / А. Церетелі // Спогади про Шевченка. – К. : ДВХЛ, 1958. – С. 400.
26. Шевченко Т. Твори : у 2 т. / Т. Шевченко. – К. : Дніпро, 1966. – Т. 1: Кобзар. – С. 313.

#### REFERENCE

1. Asatiani, L. (1953). Akakij Cereteli. Peredmovna do vybranykh tvoriv [Akaki Tsereteli. Preface to Selected Works]. *A. Cereteli. Vybrani tvory – A. Tsereteli. Selected Works*. Kyjiv: DVKhL [in Ukrainian].
2. Afanas'ev-Chuzhbinskij, A. (1988). *Vospominanija o Tarase Shevchenko [Memories About Taras Shevchenko]*. Kyiv [in Russian].
3. Barabash, Ju. (2016). *Ukrainskoe literaturnoe zarubezh'e. Lica. Sud'by. Teksty [Ukrainian literary abroad. Faces. Fate. Texts]*. Moscow: IMLI RAN [in Russian].
4. Barka, V. (2006). *Kavkaz. – Dnipro. – Poroghy [Caucasus. – Dnipro – Thresholds]* [in Ukrainian].
5. Barka, V. (1961). *Pravda Kobzarja [Kobzar's True]*. Njju-Jork: Prologh [in Ukrainian].
6. Boronj, O. (2017). *Spadshhyna Kobzarja Darmoghraja. Dzherela, typologhija ta intertekst Shevchenkovykh povistej [Kobzar Darmomray's Legacy. Sources, typology and intertext of Shevchenko's novels]*. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
7. Ghrycyk, L. (1990). Zustrich A. Cereteli z M. Kostomarovym: vypadkovistj chy zakonornmistj? [Meeting A. Tsereteli with M. Kostomarov: accident or regularity?]. *Slovo i chas – Word and time*, 6, 40–44 [in Ukrainian].
8. Dzhaoshvili, V. Sh. (1971). Rasselenie ukraincev na territorii Gr. SSR [Settlement of Ukrainians in the territory of Gr. SSR]. *Iz istorii ukraino-gruzinskih svyazej – From the history of Ukrainian-Georgian relations*. Kiev [in Russian].
9. Dzjuba, I. (2008). Taras Shevchenko. Zhyttja i tvorchistj [Taras Shevchenko. Life and creativity]. Kyiv: Kyjevo-Moghyljansjka akademija [in Ukrainian].
10. Djuma, A. (1988). *Kavkaz [Caucasus]*. Tbilisi [in Russian].
11. ZNTSh – *Notes of the Shevchenko Scientific Society* (1910). (Vol. III. Issue 1). (Pp. 132-140) [in Ukrainian].
12. Kostomarov, N. (1922). *Avtobiografija N. I. Kostomarova [Kostomarov's Autobiography]*. Moskva: Zadruga [in Russian].

13. Lebedynsjka, T. (2015). Peterburzjkyj universytet [St. Petersburg University]. *Shevchenkivsjka encyklopedija – Shevchenko's Encyclopedia*. (Vol. 5), (p.87). Kyiv: NAN Ukrajinu, In-t l-ry im. T. Gh. Shevchenka [in Ukrainian].
14. Linnichenko, I. N. (1910). N.I. Kostomarov [N.I. Kostomarov]. *Otdel'nyj ottisk iz gaz. "Odesskie novosti" – A separate impression from the newspaper "Odessa News"*, 7, 5 [in Russian].
15. Nalyvajko, D. (2015). Francuzjka literatura i Shevchenko [French Literature and Shevchenko]. *Shevchenkivsjka encyklopedija – Shevchenko's Encyclopedia*. (Vol.6), (p.564). K.: NAN Ukrajinu, In-t l-ry im. T. Gh. Shevchenka [in Ukrainian].
16. Nikoladze, N. (1982). *Izbrannye sochinenija [Selected works]*. Tbilisi [in Russian].
17. Orlovskaja, N. (2013). *Očerki po voprosam literaturnyh svjazej [Essays on Literary Relations]*. Tbilisi [in Russian].
18. Popov, P. (1968). *M. M. Kostomarov jak folkloryst i etnograf [Kostomarov as a Folklorist and an Ethnographer]*. Kyjiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
19. Smiljansjka, V. (1981). *Stylj poeziji Shevchenka (subjektna orghanizacija) [Shevchenko's Poetry Style (Subjects Organization)]*. K.: Naukova dumka [in Ukrainian].
20. Franko, I. (1981). *Zibrannja tvoriv u 50 tomakh [Collected Works in 50 Volumes]*. (Vol. 26). K.: Naukova dumka [in Ukrainian].
21. Kharchuk, R. (2013). Kostomarov Mykola Ivanovych [Kostomarov Mykola Ivanovych]. *Shevchenkivsjka encyklopedija – Shevchenko's Encyclopedia*. (Vol. 3), (p.534). K.: NAN Ukrajinu, In-t l-ry im. T. Gh. Shevchenka [in Ukrainian].
22. Cereteli, A. (1953). *Vybrani tvory [Selected Works]*. Kyjiv: DVKhL [in Ukrainian].
23. Cereteli, A. (2016). *Vybrana proza [Selected Prose]*. Kyjiv: Vyd. Anetty Antonenko [in Ukrainian].
24. Cereteli, A. (1968). Zustrich z T.Gh. Shevchenkom [Meeting with T.G. Shevchenko]. *Rajduzhnyj mostamy – Rainbow bridges*. Kyjiv: Dnipro [in Ukrainian].
25. Cereteli, A. (1958). Zustrich z T.Gh. Shevchenkom [Meeting with T.G. Shevchenko]. *Spoghady pro Shevchenka – Memories about Shevchenko*. Kyjiv: Derzhavne vydavnytstvo khudozhnjoji literatury [in Ukrainian].
26. Shevchenko, T. (1966). *Tvory: u 2 t. [Works: at 2 Volume]*. (Vol. 1), (P. 313). Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].

**Надійшла до редколегії 20.09.18**

**L. Grycyk**, Dr. of Philology, Prof.

The Institute of Philology

Taras Shevchenko National University of Kyiv

### **MEETING A. TSERETELI WITH T. SHEVCHENKO: COMMUNICATIVE BACKGROUND**

*Creative work of Taras Shevchenko was the focus of Ukrainian-Georgian literature connections in XIX-XX centuries. Most of comparative and historic-literary studies (O. Baramidze, L. Asatiani, O. Bakonidze, O. Mumkudiani, I. Lutseko, D. Kosaryk and oth.) paid a lot of attention to the great writer (Kobzar).*

*The meeting of A. Tsereteli and Taras Shevchenko in St. Petersburg and later memoirs of Georgian dissident of 60<sup>th</sup> became the central point of numerous researches. Tsereteli's admiration for Shevchenko's work can be explained by typology of Ukrainian and Georgian romanticist and chosen topics' similarities. However there are still some unclear moments of the meeting left. What was the reason for this meeting? There were a lot of outstanding writers among the members of the Georgian competitors' society in St. Petersburg. So what kind of questions were addressed to A. Tsereteli by T. Shevchenko? How important was this meeting for the writer? And what did Shevchenko focus on?*

*This article can be taken as the material for the following thoughts and ideas over the suggested by Shevchenko studies researchers (I. Dzjuba, L. Generaljuk, O. Boronj) Caucasus topic in Taras Shevchenko works and other literatures.*

**Keywords:** Romanticism, terdaleuli, competitors' society in St. Petersburg, Caucasus topic, anti-imperial motifs in literary works.

**УДК 821.161.2-95 Шевченко Тарас**

**О. Гузій, асп.**

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка  
olhahuzii@gmail.com

## **ШЕВЧЕНКОЗНАВЧІ СТУДІЇ ЛЮДМИЛИ ЗАДОРОЖНОЇ**

*Актуальність статті зумовлена потребою поглибленого прочитання шевченкознавчих праць доктора філологічних наук, професора Людмили Задорожної у дискурсі сучасного шевченкознавства. Мета: ознайомити із оригінальністю мислення професора, а також найпомітнішими результатами її багаторічних наукових здобутків. Охарактеризовано основні вектори шевченкознавчих пошуків Людмили Задорожної, опублікованих переважно на сторінках збірника "Шевченкознавчі студії". Перспективи подальших досліджень визначаються багатогранністю мислення науковця і великою кількістю публікацій, присвячених творчості Тараса Шевченка, які наразі ще не є детально вивченими.*

**Ключові слова:** українсько-вірменські літературні взаємини, символ, народ, нація, свобода, портрет-маска.

Стиль шевченкознавчих праць Людмили Задорожної є герметичним науковим письмом, який потребує чималої інтелектуальної підготовки та великого читацького досвіду, знання не лише історії української літератури, а й світової літератури, історії, культури, філософії тощо.